

Jerzy Maroń

"Stany Prus Książęcych wobec rządów brandenburskich w drugiej połowie XVII wieku", Andrzej Kamieński, Olsztyn 1995 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 104-106

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

tości zbioru rozpraw. Najbardziej rozbudowane i kompetentnie opracowane zostały kwestie związane z rozwojem nauk ścisłych na uniwersytecie w Królewcu.

Na koniec pragnę zaproponować istotne sprostowanie. Na s. 6 autor pisze, że uniwersytet w Królewcu zajmował w państwie Hohenzollernów (ogłoszonym w 1701 r. królestwem) czwarte miejsce pod względem daty założenia po uczelniach w Gryfii (Greifswald), Frankfurcie nad Odrą i Marburgu. Jest to stwierdzenie mylne. Marburg został włączony do Prus dopiero w 1866 r. O wiele wcześniej w skład monarchii Hohenzollernów weszły inne miasta, które posiadały ośrodki uniwersyteckie starsze od Królewca. Wystarczy odnotować, że w 1815 r. prócz Gryfii została przyznana Prusom m.in. Kolonia (Köln) z uniwersytetem założonym w 1388 r. oraz Wittenberga z uniwersytetem ufundowanym w 1502 r.

Publikacja została wyposażona w bogaty materiał ilustracyjny, indeks osobowy, wykaz literatury oraz trzy aneksy (ss. 400—414). Pierwszy z załączników przedstawia strukturę uniwersytetu królewieckiego z semestru letniego 1944 r., drugi zawiera wiadomości o miejscach pochówku niektórych wybitnych uczonych Albertyny, trzeci wymienia ulice i place Królewca z okresu międzywojennego, które nosiły imiona i nazwiska osób związanych z miejscową wszechnicą. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że autor obok nazw niemieckich zamieścił aktualne nazwy rosyjskie.

Na zakończenie pragnę podkreślić, iż otrzymaliśmy książkę pożyteczną, która spełnia zadania popularyzatorskie i przybliży czytelnikowi rosyjskiemu mało znane fakty z dziejów uniwersytetu oraz Królewca. Wypada tylko żywić nadzieję, iż prace historyków rosyjskich nad przeszłością dawnych Prus Wschodnich będą kontynuowane i zaowocują dalszymi publikacjami. Pierwsze kroki na drodze do powstania pierwszej rosyjskiej naukowej monografii Albertyny zostały już uczynione.

Andrzej Kamieński

Andrzej Kamieński, *Stany Prus Książęcych wobec rządów brandenburskich w drugiej połowie XVII wieku, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego nr 148, Olsztyn 1995, ss. 182.*

Proces przekształcania się państwa opartego na przedstawicielstwie stanowym w monarchię absolutną należy do jednych z najbardziej frapujących zjawisk Europy wczesnonowożytnej¹. Wydawałoby się, że do najlepiej opisanych należy przypadek państwa prusko-brandenburskiego XVII stulecia. Andrzej Kamieński w swej pracy wykazał, że tak pozornie dobrze znany problem godzien jest specjalnej monografii. Na podstawie bardzo bogatej bazy źródłowej pokusił się o zrekonstruowanie i zanalizowanie metod stosowanych przez Fryderyka Wilhelma i jego następców, które doprowadziły do zasadniczej zmiany ustroju politycznego Prus Książęcych. Celowi temu została podporządkowana konstrukcja pracy. Składa się ona z sześciu rozdziałów. Pierwszy (*U narodzin*

¹ Przykładem dwutomowa biografia polityczna Fryderyka Wilhelma, pióra Ernsta Opgenoortha, będąca jego rozprawą habilitacyjną — *Der Grosse Kurfürst von Brandenburg. Eine politische Biographie*, Bd. 1—2, Göttingen—Frankfurt/M.—Zürich 1971—1978.

absolutyzmu w monarchii brandenbursko-pruskiej w połowie XVII wieku, ss. 10—24) ma charakter wprowadzenia do zasadniczego tematu rozważań. Na podstawie bogatej literatury i opublikowanych źródeł, Kamiński w sposób zwarty i przejrzysty, przedstawił kluczowe etapy walki wielkiego elektora ze stanami brandenburskimi, pomorskimi i nadreńskimi. Mając zaś na uwadze późniejszy rozwój sytuacji w Prusach, wskazał na najważniejsze instrumenty służące osłabieniu, a następnie złamaniu pozycji stanów: młoda kadra urzędnicza, często wyznania kalwińskiego, łącząca kompetencje z przywiązaniem do osoby Fryderyka Wilhelma (ss. 19—20), istniejąca już administracja oraz system pocztowy (ss. 21—23) i wreszcie stała, zawodowa armia podlegająca wyłącznie elektorowi (ss. 23—24).

Rozdział drugi (*Ustrój i stosunki społeczno-gospodarcze Prus Książęcych w połowie XVII wieku*, ss. 25—53) stanowi fundament dla zasadniczych rozważań autora. W oparciu o dotychczasowe studia oraz własne badania, Kamiński przedstawił strukturę władz Prus Książęcych, kompetencje poszczególnych urzędów. Istotnym uzupełnieniem tego fragmentu pracy jest zestawienie nadradcostw w Prusach Książęcych w latach 1619—1688 (tab. 1, s. 27). Drugi wątek rozważań zarysowany w tym rozdziale to polityczne tło objęcia władzy przez księcia pruskiego w 1741 r. (ss. 39—44). Uzupełnia je analiza struktury majątkowej szlachty (ss. 45—49 oraz tab. 2, s. 45 i n.), w tym najbogatszych rodzin pruskich (ss. 49—53).

Kolejne trzy rozdziały (*Wojna północna i jej wpływ na zmianę sytuacji polityczno-prawnej księstwa*, ss. 54—71, *Stosunek stanów do suwerenności elektora w Prusach Książęcych*, ss. 72—108, *Stany pruskie wobec wprowadzenia stałych podatków na utrzymanie armii*, ss. 109—124) tworzą zgrabną całość rozważań Kamińskiego. Pierwszy z nich został napisany, co zrozumiałe, z punktu widzenia dworu elektorskiego. Mimo iż polityka zagraniczna Fryderyka Wilhelma w tym okresie ma olbrzymią literaturę, autorowi udało się uzupełnić tło rokowań przede wszystkim o nowe szczegóły dotyczące efektów działań wojennych (s. 66). Należy podkreślić, że meandry polityki Fryderyka Wilhelma zostały przedstawione w sposób przejrzysty i jasny. Dwa kolejne rozdziały obejmują niemal ten sam okres (od 1657 r. do 1688 r. lub do pocz. XVIII). Wydaje się, że przyjęte przez Kamińskiego rozwiązanie — skoncentrowanie się na dwóch najważniejszych problemach — suwerenności księcia i kwestiach finansowych, umożliwiło bardziej przejrzystą analizę procesu przekształcenia ustroju politycznego Prus. Taka koncepcja niosła ze sobą groźbę powtórzeń, których Kamińskiemu udało się jednak uniknąć. W obu rozdziałach zasadniczy wątek rozważań autora został przedstawiony zarówno z punktu widzenia dworu, jak i stanów. Umożliwiło to wykorzystanie przez Kamińskiego różnorodnych materiałów źródłowych — od korespondencji do aktów wytworzonych przez stany. Na uwagę zasługuje łatwość, z jaką autor przechodzi od prezentacji sytuacji ogólnej (np. stanowiska i opinii stanów pruskich oraz postawy mieszczaństwa) do omówienia ewolucji postaw poszczególnych przedstawicieli elity pruskiej. Dzięki temu czytelnik może śledzić walkę polityczną nie tylko w relacji dwór — (anonimowa) opozycja, lecz również styka się z dramatami konkretnych ludzi (np. Kalcksteinów czy Rothów). Smaku dodają trafnie

dobrane cytaty z wypowiedzi opozycjonistów pruskich (np. s. 73, 90), czasami wręcz soczyste (s. 100). Wszystko to razem czyni lekturę, pozornie dość nużących zagadnień, bardziej interesującą.

Rozdział dotyczący problemów podatkowych i finansowych, wbrew oczekiwaniom, nie odstręcza czytelnika męczącymi analizami finansowymi. Kamińskiemu udało się pokazać na tle zagadnień podatkowych drogę stanów pruskich do całkowitej rezygnacji z podstawowego instrumentu wpływu na osobę księcia, jaką było uchwalanie podatków. Oczywiście, kluczowa rola armii elektorskiej w tym procesie była znana od lat. Badania Kamińskiego ukazały pogmatwany proces rozbijania jedności opozycji stanowej, stosowanie nacisku bezpośredniego na całe grupy poddanych pruskich oraz ich jednostkowych reprezentantów oraz swoisty szantaż finansowy. Słowem, autor zrekonstruował pełną gamę mniej lub bardziej wyrafinowanych metod stosowanych przez Fryderyka Wilhelma oraz jego urzędników. Autor przytacza i porównuje ciężary nakładane na mieszkańców Prus z różnych tytułów (kontrybucje, akcyza itd.). Sądzę, że dla lepszego zobrazowania kosztów polityki księcia, szczególnie zaś utrzymania armii, korzystne byłoby zestawienie i porównanie obciążeń Prusaków w tabeli lub wykresie². Nie obciążałoby to jednak wywodów, a ułatwiło zrozumienie znaczenia brutalnego nacisku stosowanego wobec poddanych. Z uwagi na doniosłą rolę wojska w realizacji polityki księcia pruskiego warto byłoby również przybliżyć rzeczywistą wartość płaconych podatków i wybieranych kontrybucji w odniesieniu do kosztów utrzymania żołnierzy³ i ewentualnie porównać je z innymi obszarami utrzymującymi wojsko przez dłuższy czas⁴. Oczywiście, moje uwagi mają charakter jedynie sugestii i nie obniżają w niczym wartości rozważań autora.

Ostatni, szósty, rozdział (*Początki organizacji władz ogólnopaństwowych i ograniczenie uprawnień instytucji stanowych*, ss. 125—150), stanowi w zasadzie studium powstania i początków urzędów namiestnika Prus Książęcych (ss. 125—132) i pruskiego Komisarzatu Wojennego (ss. 132—150). Autor nie poprzestał na omówieniu zakresu kompetencji urzędu namiestniczego i aparatu Komisarza Wojennego, lecz również przybliżył mniej znane postacie działające w omawianych urzędach. Wnioski przedstawiono w zwięzłym *Zakończeniu* (ss. 151—154).

Praca Kamińskiego wyróżnia się zwięzłością, a dzięki przyjętej konstrukcji również przejrzystością, i stanowi poważny wkład w poznanie dziejów państwa prusko-brandenburskiego.

Jerzy Maroń

2 Z wycieńcenia autora wynika, że kontrybucje wybierane bezpośrednio przez wojsko w latach 1655—1661 były siedmiokrotnie wyższe od podatków uchwalanych przez stany (s. 110), w latach 1677—1679 ponad pięciokrotnie wyższe (s. 121).

3 125-osobowa kompania jazdy szwedzkiej kosztowała Jerzego Wilhelma (w latach 20. i 30. XVII w.) miesięcznie 1306 talarów, tj. ok. 15 500 talarów rocznie — K. R. Böhme, *Die Schwedische Besetzung des Weichseldeltas 1626—1636*, Würzburg 1963, s. 132. Po zakończeniu wojny trzydziestoletniej w związku ze spadkiem koniunktury na najemnych żołnierzy płacone stawki uległy zmniejszeniu.

4 Np. H. Salm, *Armeefinanzierung im Dreißigjährigen Krieg. Der Niederreinisch — Westfälische Reichskreis 1635—1650*, Schriftenreihe der Vereinigung zur Erforschung der Neueren Geschichte, Bd. 16, Münster 1990; K. R. Böhme, *Geld für die schwedische Armee nach 1640*, Scandia, 1967, Bd. 33, ss. 54—95.